

Die rol van predikante van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika tydens die Tweede Vryheidsoorlog (1899-1902)

Christo Pretorius (Hendrina)¹

Hervormde Teologiese Kollege
Universiteit van Pretoria

Abstract

The role of the ministers of the Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika during the Anglo-Boer War (1899-1902)

This article indicates that the ministers of the Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika (NHKA) played a consolidating role during the various phases of the Anglo-Boer War (1899-1902). The course of the war brought about a differentiation of this role. The preaching of the gospel and the rendering of ambulance services were typical of the first phase of the war. The Concentration and Prisoner of war camps, brought about by the "scorched earth policy", introduced new aspects to the role of the ministers. Their support of Boer victims and polemics against the British authorities emphasised the unity between the NHKA and the Boer Republics.

1. INLEIDING

Paul Kruger se uitspraak: "Ook op staatkundig gebied belyd ik de eeuwige beginselen van Gods Woord" (Raath 1991:10) het die verweefdheid van kerk en volk tydens die Tweede Vryheidsoorlog bevestig. Dit was onder andere dié verweefdheid van kerk en volk wat 'n gewigtige rol aan predikante toegeskryf het. Predikante van die Nederduitsch Hervormde Kerk, naamlik di M J Goddefroy (Pretoria), C W du Toit (Potchefstroom), Jac van

---

1. Referaat gelewer in November 1999 tydens die kongres van die Kerkhistoriese Genootskap van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika, op die kampus van die Universiteit van Pretoria. Ds Christo Pretorius is dosent van die Hervormde Teologiese Opleiding te Hammanskraal en 'n geakkrediteerde personeelid van die Hervormde Teologiese Kollege, Universiteit van Pretoria.

Belkum (Rustenburg), A Murray (Ventersdorp) en J Beyer (Standerton) sou, vanweë die vervlegtheid, in al die fases en fasette van die oorlog deelneem. Ds Goddefroy was deurlopend by die stellingkrygsfase aan die Natalse front betrokke en het ook die lotgevalle van krygsgevangenes in die vreemde gedeel, terwyl ds van Belkum in 'n mindere mate by die stellingkrygsfase aan die wesfront betrokke was, maar getuie van die konsentrasiekamplewe in Merebank was. C W du Toit het nie aan die stelling-krygsfase deelgeneem nie, waarskynlik vanweë sy ouderdom en ds A Murray het in Ventersdorp diens verrig. Tydens die oorlog kon die kerkraad selfs op 9 Oktober 1900 vergader. Ds J Beyer, wat kort na die uitbreek van die oorlog na Nederland teruggekeer het, het die Boerekrygsgevangenes in Portugal bygestaan en versorg.

Die rol van predikante in die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika kan die agtergrond van die veelbewoë tyd van kerk en volk verder toelig. Pretorius (1991:171; vgl Breytenbach 1978:74-75) dui aan dat 35 predikante van die Nederduitse Gereformeerde Kerk deelgeneem het, waarvan die bekendste waarskynlik J D Kestell en Paul Roux was. J H Lourens se historiese en kerkregtelike studie van 1960, *Die geestelike bearbeiding van die lidmate van die Nededuits Gerefor-meerde kerk te veld, in krygsgevangenekampe en konsentrasiekampe gedurende die Tweede Vryheidsoorlog 1899-1902*, bied verdere inligting oor die rol van dié Kerk se predikante.

Van die Gereformeerde Kerke het di P Postma (Pretoria), D Postma (Rustenburg), M P A Coetsee (Belfast), P S Snyman (Heidelberg) en J A van Rooy (Nylstroom) deelgeneem. Vanuit die Kaapkolonie het di L P Vorster en W Snyman soms Boeremagte besoek, terwyl prof J Lion Cachet (Teologiese skool Burgersdorp) en prop J D du Toit (Totius) kommandos besoek en versorg het.

Die terugslae van die Boeremagte, na die aanvanklike suksesse, het ook onder die predikante 'n insinking tot gevolg gehad en Badenhorst (1903:18) skryf hieroor:

In den aanvang predikten zij onze zaak als een "heilige zaak". Wij moesten strijden voor ons heilig recht en God sou ons helpen, maar de zoetklinkende proclamatie van Lord Roberts voor hen, die het nieuwe gezag zouden erkennen, scheen in hunne oogen, de heilige zaak, de zaak des geloofs een zaak van eigenbelang te doen worden. Zoo ontvielen zij ons juist op een

tijdstip, dat hunne hulp en steun het meest werden vereischt om de officieren en burgers te bemoedigen en hunnen gemeenten voor te gaan niet met het geweer maar met de duidelijke uitlegging van het woord.

Die oorlog sou 'n ander fase betree, naamlik die “Veg-en-vlug taktiek” en in reaksie hierop, Roberts en Kitchener se “beleid van verskroeiende aarde”.

Teen die agtergrond van die stellingkrygsfase, guerilla-fase en “beleid van verskroeiende aarde” word na die betrokkenheid en dienswerk van die predikante van die Nederduitsch Hervormde Kerk gevra. Hulle betrokkenheid word ingelei toe die Kommandant-Generaal van die *Zuid Afrikaansche Republiek* op 27 September 1899, die verskillende kommandante van die Republiek opdrag gee om Burgers op te roep vir Krygsdiens.

2. STELLINGKRYGSFASE

In Rustenburg was W A Schoch getuie van die oproepinstruksies. Hy was 'n afstameling van 'n Sweedse familie wat sedert 1723 in die Kolonie gewoon het en was aanvanklik Boerekryger, maar later sterk antagonisties teenoor die Boeremagte. Hy beskryf die gebeure in Rustenburg so:

Alle waren mit Mausergewehren bewaffnet und sahen in ihren mannigfaltigen Trachten nicht gerade malerisch, aber recht eigenartig und kriechstüchtig aus...Bald wurde zum allgemeinen Gottesdienst gerufen; denn der Bur kann sich keine wichtige Handlung auf politischem oder auf sozialem Gebiet ohne diesen denken, allein weil er in Religionssachen ebenso Konservativ als starkköpfig ist, so haben wir in unserem kleinen Dörfchen; nich weniger als drei protestantische holländische Kirchen; welche obwohl in der Lehre übereinstimmend ; in Nebersachen streng von einander geschieden sind. Um nun allen Parteien gerecht zu werden; versammelten sich die Bürger in der grössten der drei Kirchen und alle drei Pfarrer hielten nacheinander patriotische Predigten. Die Texte hierzu mussten aus dem Alten Testament gewählt werden, denn es wäre gewiss keine leichte Aufgaben gewesen, die Berechtigung zum Kriege und seinen blutigen Greueln den ausziehenden

Kriegern auf Grund de Evangeliums Jesus Christi zu beweisen und sie zum Kampf zu ermutigen!

(Schoch 1910:204)

In sy dagboek aantekeninge dui hy die drie predikante, wat die eredienste lei aan, as Van Belkum, Postma en Rudolph (Universiteit Witwatersrand A 839).

Van Belkum het tydens die eerste paar maande van die oorlog dienste in Rustenburg en in die distrik gelei en selfs doop bedien. Enkele dae na die uitbreek van die oorlog op 11 Oktober en die Beleg van Mafeking op 13 Oktober 1899, bedien van Belkum doop op 16 Oktober 1899 in Rustenburg. Op 19 Desember word doop op Rhenosterfontein bedien, drie dae later op Besterhoek, daarna Rietfontein en met Nuwejaar was hy terug in Rustenburg. Gedurende Februarie maand bedien van Belkum doop op Buffelsfontein en Middelfontein en op 11 Maart 1900 is hy terug in Rustenburg. In die maande wat volg, tot in Mei, reis van Belkum na Vergenoeg, Roodekopjes, Rietvlei, Rhenosterfontein en Zeerust, maar sedert 31 Maart 1900 is sy bewegings beperk. Vanaf Mei bedien hy feitlik net op Rustenburg doop en op 27 Mei te Elandsdrift en 30 November te Naauwpoort. Dit sou die laaste keer wees dat in die Transvaal doop bedien sou word, want die volgende aantekening is op 1 Desember 1901 in die Merebank kamp in Natal.

Van Belkum kon dus tydens die eerste maande van die oorlog, toe die Boeremagte nog beheer uitgeoefen het, die uitgestrekte gebiede van sy gemeente besoek en selfs deur middel van *Het Transvaalsche Roode kruis* hulp aan Burgers in die krygstellings verleen. Dit was die *Transvaalsche Roode Kruis* se doel om in tyd van oorlog die "...lot van den gekwetsten en sieke krijgsman door persoonlike dienste en stoffelike hulpmiddelen te helpen verzachten..." (Breytenbach 1978:72). Abraham Stafleu teken tydens die beleg van Mafeking op 13 Desember 1899 in sy dagboek die volgende aan:

Het Roode kruis werd ook goed bedacht. Door den Weleerw. Heer J van Belkum werd eene koe, op de vendutie gekocht, in gebruik afgestaan. De melk, die zij leverde kwam den zieken goed van pas. De oppassing van dat

dier gaf echter meer moeite, dan de melk waard was. Meer dan eens liepen de kaffers weg, die voor de koe moesten zorgen.

(Smit & Maré 1985:154)

Volgens Rex (1971: 254) het Van Belkum tydens die eerste paar maande van die oorlog as veldprediker in die kommando van generaal Cronje aan die Modderrivier opgetree. Uit van Belkum se doopregister is dit egter onwaarskynlik dat hy voortdurend saam met die kommandos beweeg het, want toe Generaal Cronje se kommando op 14 Februarie 1900 duskant Bossiepan, langs die Modderrivier verbybeweeg, dui Van Belkum aan dat hy doop op Buffelsfontein bedien. Op 16 Februarie 1900 was die Cronje kommando by Drieputsdrif en daardie nag het Cronje 'n vinnige trek na Perdebergsdrif uitgevoer, wat teen middernag bereik is. Na 'n vier ure rustyd is die Burgers aangesê om na Wolwekraal te trek en die voorpunt het 8 voormiddag op Wolwekraal aangekom en hier is rustig uitgespan. Cronje was so oortuig dat hy sy aanvallers afgeskud het, dat hy toegelaat het dat Jacobus Kleynhans, een van die gewondes wat tydens die nag se trek oorlede is, plegtig begrawe word. Generaal French se vinnige besetting van die rante by Kameelfontein en die gevolglike bombardement het Cronje egter so vasgepen dat hy nie sy laer kon verskuif nie. Dit het die slag van Perdeberg op 18 Februarie 1900 ingelei en van Belkum dui aan dat hy doop te Middelfontein, op 19 Februarie 1900 bedien het. Wanneer van Belkum se doopregister te velde as vertrekpunt geneem word, kon hy dus nie by die slag van Paardeberg betrokke gewees het nie. Sy betrokkenheid was hoogstens beperk tot die versoek van Paul Kruger wat op aanvoering van A D W Wolmarans, alle predikante telegrafies versoek het om op 25 Februarie " *...een nacht gebed den geheele nacht te doen onze God te vragen Generaal Cronjé te verlossen*" (Breytenbach 1983: 415). Na die slag van Paardeberg het van Belkum na Rustenburg teruggekeer, aldus Rex (1971:254) en het onder Britse beheer in Rustenburg sy dienswerk voortgesit.

Dit sou ds Goddefroy wees wat die mees prominente rol tydens die stellingkrygsfase speel. Hy het aanvanklik die kommandos na die Natalse front vergesel en daar godsdiensoefeninge gelei. Anton Goddefroy beskryf een van die geleenthede so:

Die oomblik was ernstig en die toespraak indrukwekkend, want hy het van hart tot hart gepraat met die kring van gewapende manne, onder wie ook seuns van 13 jaar en oues van oor die sestig. Vol aandagtige ontroering het ons almal geluister en menigeen het trane in die oë gehad. Na die sing van 'n psalm en 'n hartroerende gebed tot die Here om die burgers moed en krag te verleen in die ongelike stryd, het die kommandant weer die woord geneem en net gesê: "En nou, burgers, voorwaarts !"

(Goddefroy, in Botha 1979:175)

Dit was die kenmerkende van Goddefroy se diens, dat hy alleen met die Bybel as wapen en die gebed as versugting Kommandos bemoedig het. Daarmee saam was sy rol die van ambulansbeampte. Botha meld dat hy "Op sy "spider" 'n groot rooi kruis laat verf om oral waar moontlik en nodig gewondes die eerste versorging kon gee" (Botha 1979:146). Hy was ooggetuie van die beleg van Ladysmith en het op 1 Januarie 1900 die volgende gedigjie (Botha 1979: 176) daarvan gestuur:

Bij't bulderen van't kanon.
Te midden van den strijd;
Word toch een Nieujaarsgroet
U biddend toegewijd.

Is't einde dezer eeuw
vervult met angst en schrik,
Naar aller Eeuwen eind
Richt zich ons aller blik.

Geen angst beklem' ons hart;
Waar we opzien tot Gods troon:
Volgt ook uit't kwade...goed –
Na wett' gen strijd...de kroon."

Die geloofsvertroue wat in sy gedig deurskemer het ook in 'n brief aan Gheel van Gildemeester geklink. Hy skryf onder andere:

De Almachtige roert en versterkt de harten van vaders en kinderen; en hoewel er duizend dingen geschieden die ons vernederen en met schaamte vervullen, zoo durven wij nochtans onze oogen gedurig opslaan tot den Heere der Leerscharen met de bede: twist gij onze twistzaak. Zodoende hebben wij goede moed.

(Botha 1979:147)

Van Godsbeskikking is hy ook by Colenso getuie, maar toe het die oorlog 'n ander wending geneem.

3. GUERILLA-FASE

Die ontsetting van Mafeking en Ladysmith was van die eerste Britse oorwinnings en het die begin van die guerrilla-fase van die oorlog aangekondig. Baden-Powell het sy hoofkwartier na Rustenburg verskuif en dit val saam met die herlewing van die stryd in die Wes-Transvaal. Veg-Generaal H R Lemmer het opdrag ontvang om na Rustenburg te vertrek "*...en aldaar het Rustenburg-commando, met behulp van officieren, landrosten en Volksraadsleden bijeen te krijgen en op te trekken in richting Pretoria, zoodat de vijand belet wordt het vee en het graan van onze burgers in handen te krijgen*" (Breytenbach 1996: 241). Volgens Wulfsohn (1992:85) was Rustenburg sedert 14 Junie 1900 in Britse hande; die magte onder Lemmer se bevel vertrek op 19 Junie 1900 vanaf Balmoral. Die opkommandeer van die burgers op die plase in die Rustenburg distrik het aanvanklik nie groot aftrek gekry nie. Om die weerbarstigheid en moedelose gees die hoof te bied, het Lemmer besluit om die Rustenburgse garnisoen te ontset. Die aanval op 5 Julie 1900 was egter nie geslaag nie en toe Baden-Powell op 8 Julie 1900 met 450 man en 8 kanonne terugkeer, was Rustenburg weer in Britse hande. Dit was tydens die skermutselings tussen Lemmer en Baden-Powell dat Rustenburg ongekende aktiwiteite leer ken het, veral toe Baden-Powell verneem dat Generaal De la Rey in die omgewing van Silkaatsnek was. Orals in die dorp is voorbereidings getref en volgens Wulfsohn (1992:93) is kanonne in die dorp geposisioneer, strate is toegekamp met doringdraad en myne is aan die rand van die dorp geplant. Hendrik van Noorden en Willem Lategan, twee prokureurs is gearrester en di Postma en Van Belkum is volgens Schoch onder observasie geplaas omdat

hulle prominent was in die woordewisseling met die Britse magte. Van Belkum wat sedert Maart 1900 in Rustenburg gebly het was van dit alles toeskouer tot Kitchener se proklamasie op 20 Desember 1900 'n einde hieraan gemaak het. Die Kitchener-proklamasie het bepaal dat families wie se vaders, broers of seuns op kommando is binne 8 dae hulle huise moet verlaat en na konsentrasiekampe geneem sal word. Wulfsohn haal in die verband weereens Schoch se herrinerings aan. Volgens hom (Wulfsohn 1992:118) het Schoch veral di Postma en Van Belkum jammer gekry toe die leraars met hulle gesinne uit die dorp vertrek het.

Die Boere terugslae het ook Goddefroy gedwing om met sy vrou en kinders na Warmbad te vlug en vandaar na Nylstroom. In dié tyd het hy die Boeremagte in die Noord-Transvaal besoek en bemoedig en volgens Botha (1979:147) was dit dié optrede wat die Britse owerheid laat besluit het om hom nie as nie-vegtende Burger te behandel nie. Hy het egter vanweë malaria so agteruitgegaan dat hy hom noodgedwonge aan die Britse magte moes oorgee. Volgens sy seun, T Goddefroy (TAB:A339) is hy te Duiwelskloof gevange geneem en toe sy gesondheidstoestand dit toelaat is hy na die krygsgevangenekamp te Trichinopoly in Brits-Indië oorgeplaas.

4. KRYGSGEVANGENEKAMPE

4.1 Trichinopoly

Brits-Indië, waarheen ds Goddefroy gestuur is, het sewentien kampe bevat. Die kampe het van die suide tot teen die voet van die Himalaja bergreeks gestrek en Trichinopoly en Shahjehapoer was die bekendste van die kampe. Van Madras is die 362 kilometer na Trichinopoly per trein afgelê en van die ligging en omstandighede in die kampe het veral deVilliers in sy boek "*Hoe Ik ontsnapte*" soos volg berig:

Vele onser hadden zich gedurende de zeereis een weinig op hoogte gesteld van het land dat voor onbepaalde tijd ons verbanningsoord zou zijn...Wie beschrijft dus onze teleurstelling toen wij bij het kamp aankwamen en zagen dat het in eene uitgestrekte vlakte was opgeslagen, waar juist dien tijd van het jaar nagenoeg den geheelen dag een droge warme stofwind met grootre

hevigheid woei. Daarby kom het water in die streek uiterst schaarsch is, ja men verzeerde ons, dat het er soms in geen jaren goed regent. Om deze en andere bezwaren, als ook wegens het uitbreken van cholera, was Trichinopoly dan ook jaren geleden door de autoriteiten ongeschikt verklaard voor een militair kamp, ...

(De Villiers 1903:14)

Die Boerekrygers het egter nie hulle omstandighede sondermeer aanvaar nie, maar dadelik hulle kampe ingerig. Pretorius (1991:51) haal aan: *The Boer community as I soon discovered, controlled by their own officers, manage everything for themselves, and having among them their own tradesmen and artificers of every sort, their shops and their schools and churches, all within the limits of the wire enclosure*". Dit was die vooruitsigte vir ds Goddefroy. Op 30 November 1901 het hy in die krygsgevangenekamp te Trichinopoly aangekom en De Villiers beskryf sy koms so:

Bij het hek komen de nieuwe-aangekomenen in, goed kenbaar aan hunne donkere kleeren; in een grooten halven circel staan de reeds in het kamp aanwezige burgers, allen even verlangend en nieuwsgierig of onder de nieuw-aangekomen wellicht vrienden of bloedverwanten zijn. Groot was de vreugde, toen het bekend werd dat ook ds Goddefroy van Pretoria onder hen was, en bij het binnekomen door het groote hek werden allen door het zingen der volksliederen verwelkomd.

(De Villiers 1903:17)

Ds Goddefroy het dadelik leiding by godsdiensgeleentehede geneem. J H van Niekerk beskryf die geleentehede in sy dagboek. Hy maak op 9 Maart 1902 vir die eerste keer melding van so 'n godsdiens oefening: *Godsdiens door domines goddefrooj voormiddag gelees de Wet des Heeren, 12 artikels in mar[k] 1 H[oofstuk] v 47 gs 119 v2. G B mat[teus] 26 van v 36 tot 46 nam zijn preek uit getzemani ten slot gs 189 v 5. Namiddag pessalm 119 v 1 H 1 ste brief vd P[etrus] 4 nam zijn preek uit categorismis. Zij noem ar 5/6/7 ten slot gz 46"* (Transvaalse argiefbewaarplek =TAB:A1965.)

Dat Goddefroy se koms ook aanleiding gee tot die ordening van die kamp se godsdiens inrigting word ook deur van Niekerk beskryf: "*Vandag is de Godsdiens voormanne die gekoosen is voor elk hut afgevaardig om godsdienst regels op te trek bij de domeni hut in en als voorman van ons hut, hut 7 is ik J H van Niekerk*" (TAB: A1965). Op Sondag 16 Maart lei ds Goddefroy die erediens: *Godsdiens wert geoopent met het zengen uit Ps 72 v 6 in 7 gelees 10 gebooden 12 arti en [gl] jesaja 5 van v 12 gez 47 v2] gl mat 26 van v 57 gez 62 v 5 ten slotte gez 58v [9] Avond diens wert gehouden de meester kastyni.*"

Behalwe die leiding by godsdiensoefeninge het ds Goddefroy ook kategese aangebied. Albertus Stefanus van Jaarsveld meld dit in 'n brief van 21 Desember 1901 aan sy vrou Magrieta van Jaarsveld wat op daardie tydstip in die Irene konsentrasiekamp was. Hy skryf: "*Verder hier heef Weer menschen gekomen ons is [N]u omtrent duizend man hier in deze camp. Hier is ook (g)een bekende gekomen. Predikant Goddefroj is ook nu hier en wij is ook bij hem in de kattegesatie voor aan nemen. De aan nemen zal geschieden op Kerstfeest – als het de wil des Heeren is*" (TAB: A1653). Botha meld dat Goddefroy in die kamp onder andere 'n kategeseboekie saamgestel het. Volgens Botha (1979:176) het prof Pont die boekie by ds Jac van den Berg opgemerk, maar dit is nog nie weer gevind nie.

Die dienste van ds Goddefroy sou egter met sy oorplasing na fort Govindhar gestaak word. Van Niekerk skryf in sy dagboek: "*...domine Goddefroj wort van ons weggestuur met kommedant krouze in 10 ander man. Waarheen weet wij niet. Voor vertrek hat domenie een afscheidswort gesproken met hun vertrek. Met hun vertrek zengen wij 1 vers van [bijde] volks. Gelezen Ps 121 v [4]*" (TAB: A1965). Die volgende dag moes ander reëlings getref word. Voortaan sou verskeie Burgers, soos J H van Niekerk, J Britz en meester Kastyn, die godsdiensoefeninge lei.

Goddefroy se rol was dus nie beperk tot die leiding van godsdiensoefeninge en die aanbied van kategese nie, maar hy was ook verantwoordelik vir die inrigting en organisering van godsdiensverrigtinge. Uit die enkele godsdiensoefeninge kan ook afgelei word dat Goddefroy nie net die Skrifkennis van Burgers uitgebrei het nie, maar ook aan die kerklike leer aandag gegee het. Buiten die terreine, was Goddefroy ook instrumenteel in die teenwerk van die gees van moedeloosheid. Dit was veral die

moedeloosheid en selfbejammering wat kon oorgaan in verraad. In toenemende mate het krygsgevangenes die eed van neutraliteit of getrouheid afgelê en selfs die kampowerhede ingelig oor beplande ontsnappings en politieke oproeriges. Oosthuizen (in Pretorius 1998:52) stel: "Hierdie ontwikkeling het 'n permanente skaduwee oor die lewe van krygsgevangenes laat val, aangesien dit onderlinge wantroue, vyandskap en verdeeldheid tot gevolg gehad het". Van so 'n gebeure was Anton Goddefroy getuie. Hy beskryf dit so:

Kort na vader se aankoms in Indië het die krygsgevangenes kennis gekry dat hulle parool mag teken en dan vryelik die kamp in en uit kon gaan. Baie van hulle was al moeg van die internering en het 'n byeenkoms gehou om te besluit of hulle sou teken. Vader was teenwoordig en het die toestand van die vrouens en kinders en oues in die konsentrasiekampe beskryf, en vertel van die mans wat nog veg vir hulle land, van hul moed en ontbering en hoop op uiteindelijke oorwinning, en sy toespraak gesluit met die woorde: "Elkeen wat parool teken maak een soldaat vry om nog meer te gaan verbrand en verniel en vermoor in ons vaderland."

(Botha 1979:178)

Die waardering vir ds Goddefroy se dienswerk in Trichinopoly spreek duidelik in die adres wat op 11 Februarie 1902 aan hom gebied is:

Wij, ondergeteekenden, Lidmaten der Ned Hervormde Kerk, wenschen dezen feestdag voor U, onzen geachten Leeraar, niet voorbij te laten gaan, zonder U, Weleerw. Heer, hiermede onze welgemeende gelukwenschen aan te bieden met deze herdenking van uwe 25-jarige ambstbediening, als Predikant der Ned.Herv.Kerk.

Hoezeer wij allen het ook betreuren, dat deze dag nu gevierd wordt onder voor U zoo droeve omstandigheden, ver verwijderd van nagenoeg allen, die U dierbaar zijn, vinden wij een reden tot groote dankbaarheid in het feit, dat de Algoede God Ueerw van het zware ziekbed deed herstellen, en het zoo beschikt heeft dat U op een zoo gewenscht tijdstip hierheen gezonden moest

worden, waar uwe dienste zoo hoogst wenschelijk waren, om dit ruime arbeidsveld te bewerken.

(TAB:A339)

Trichinopoly was een van die kampe waar 'n predikant van die kerk onder uiterste omstandighede sy diens verrig het, daar was egter ook ander soos dié in Portugal.

4.2 Portugal

Portugal het tydens die Tweede Vryheidsoorlog 'n netelige posisie beklee. Enersyds was dit bekend as Brittanje se oudste bondgenoot en andersyds was die goeie betrekking en buurskap met die *Zuid-Afrikaansche Republiek* reeds op 8 Junie 1869 bekragtig toe die "Traktaat van Vrede, Vriendskap, Handel en Grenzen" onderteken is (Ferreira 1994:10). Die goeie verhouding met die ZAR is in 1875 uitgebou met 'n nuwe verdrag en in 1895 het die Delagoabaai spoorlyn 'n hupstoot aan die Portugese ekonomie gegee. Buiten die betrekkinge, was die Portugese bevolking die Boere goedgesind en die Boerevlugteling het gehoop op veiligheid in Mosambiek. Die Portugese regering het egter drie dae nadat die oorlog uitbreek het, op 14 Oktober 1899, 'n geheime verdrag met die Britse regering onderteken. Daarvolgens sou Portugal geen wapens of ammunisie na Transvaal deurlaat nie en Portugal sou ook nie sy neutraliteit afkondig nie en Brittanje sou Portugal se belange beskerm. Boerevlugteling wat gehoop het op 'n veilige hawe by hul bondgenoot, het dus verras gestaan toe hulle as geïnterneerdes beskou en as sulks behandel is. Ferreira bied verskeie redes aan vir die oorplasing van Boere na Portugal:

Die belangrikste rede waarom die Portugese owerheid besluit het om die geïnterneerdes na Portugal te stuur, was omdat Lourenço Marques aan die begin van die eeu maar 'n klein hawestadjie was en nie werklik oor die nodige infrastruktuur beskik het om die geïnterneerde Boere te huisves nie. Bowendien het die Britse regering, Portugal se "oudste bondgenoot" druk op die Portugese regering uitgeoefen om die Boere geïnterneerdes elders heen te stuur. Daarbenewens het 'n strawwe koorsepidemie uitbreek wat die oorplasing van die geïnterneerdes na 'n gesonder oord gebiedend noodsaaklik gemaak het. Hoofsaaklik om hierdie redes is die geïnterneerdes gedurende die

eerste helfte van 1901 aan boord van drie Portugese skepe die *Benguella*, die *Zaire* en die *Afonso de Albuquerque*, na Portugal verskeep.

(Ferreira 1994:52)

In Portugal is die Boere in *Abrantes*, *Alcobaça*, *Caldas da Rainha*, *Oeiras*, *Peniche* en *Tomar* geïnterneer (Ferreira 1994: 65) en op versoek van 'n groep geïnterneerdes het die Portugese Minister van Oorlog in April 1901, ds J Beyer toegelaat om die onderskeie groepe te besoek. Ds Beyer het in Oktober 1901 in Portugal aangekom en sou vir die volgende maande, tot in Januarie 1902, daar diens verrig. Sy dienswerk onder die geïnterneerdes is egter kortgeknip toe hy Desember 1901 Portugal verlaat vanweë sy seun se ernstige longsiekte. Voor sy vertrek het hy op 17 November 1901 nagmaal op *Caldas de Rainha* en op 25 November 1901 nagmaal in die kamp te *Alcobaça* bedien en in Desember 1901 op drie Sondae en vir twee Woensdae: “*een paar nuttige, leerryke en aangename dienste*” in die kamp te *Alcobaça* gelei (Ferreira 1994:112, 168; vgl Wessels 1993:123-124). Dit was nie dieselfde gees wat ds Beyer in *Caldas de Rainha* ontvang het nie, daar het sommige lidmate sterk teen sy teenwoordigheid beswaar gemaak, omdat, volgens hulle, hy 'n valse kerk verteenwoordig het. In *Peniche*, 96 kilometer noordwes van Lissabon, moes ds Beyer bemoedigende woorde tot verslae eggenotes rig. Vyf van die geïnterneerdes het uit Suid-Afrika berig ontvang dat hulle vrouens aan hulle ontrou was. Ds Beyer het egter gevra dat met die vrouens simpatie betoon moet word: *want de vijand spant haar allerlei strikken met de bedoeling de Afrikaners moreel te gronde te richten* (Ferreira 1994:147).

In die konsentrasiekampe was die aanslag teen vrou en kind geweldig en ds van Belkum was hiervan getuie.

5. KONSENTRASIEKAMPE

Ds van Belkum en sy gesin is in 'n oop kolettrok na die Merebank kamp vervoer. Dié kamp is op 19 September 1900 op aanbeveling van Majoor M'Connack, mediese hoof-offisier van Natal, opgerig en volgens Otto het die kamp:

... aan die voet van 'n lae koppie gelê en water het uit die koppie tot in die kamp deurgesyfer. Die plat, vleierige grond waar die kamp opgerig was, het aan albei kante geleidelik na 'n klein waterstroompie afgehel. Aan die Durbankant van die kamp was daar 'n moeras wat na die kamp gedreineer het. Om die kamp te bereik, moes gevange vroue en kinders, en soms besoekers, deur 'n modderseë voortsukkel. Grafte kon nouliks dieper as 4 en 'n half voet gegrawe word, omdat die water eenvoudig daarna uitgeborrel het.

(Otto 1954:67)

Janie Kriegler, dogter van Kommandant Kriegler van Heidelberg, was sedert November 1901 saam met haar susters, Isabel en Sibella in die Merebank kamp; sy beskryf van die omstandighede in haar dagboek. Op 18 Desember het sy 'n begrafnisdiens bygewoon, ofskoon sy reeds eenmaal in die begraafplaas was, het dit haar geskok om die hoë dodetal te sien. Die vorige keer was daar maar slegs 23 grafte en op 18 Desember 120 of selfs meer. Sy skryf: “nege dooies is vandag begrawe en mnr van Belkum het die diens gelei. Ag, wat 'n onbeskryflike hartseer en patetiese toneel en watter herinneringe word nie gewek nie. Dit is verskriklik om te dink dat een van my geliefdes daar kan lê. Nee, ek lê liever self daar, voor ek weer sien dat een soontoe gedra word” (Uys 1981:200).

Die gevangenes kon egter met toestemming die kamp verlaat en op Vrydag, 24 Januarie het die Krieglers na Durban vertrek en Saterdag die Boere-krygsgevangenes op die skip *Manila* besoek. Gustav Preller, wat sedert 21 Januarie 1901 'n gevangene op die skip was, skryf: “My moeder, in Merebank se kamp, het dit op een of ander wyse te hore gekom dat ek onder die gevangenes was en het my met ds Van Belkum 'n Bybel toegestuur”. Ds van Belkum kon dus ook, soos die Krieglers, die kamp verlaat en op uitstappies na Durban en in die omgewing gaan. Hy en sy gesin sou die kamp egter eers op 10 Oktober 1902 finaal verlaat en van toe af weer opbou en bymeekaarmaak. Dat dit nie maklik was nie blyk uit 'n eis wat hy teen die Britse regering ingestel het. Die eis spruit voort uit die kommandering van “...I gesoute blaww paard voor Commandant Derdepoort zynde de waarde waarop gemeld paard wordt gewardeer op vyf en dertig pond stlg” (TAB: CJC 781). Die kommandering van die perd deur Veldkornet S J Roos

het op 2 Maart 1900 plaasgevind en die eis kon volgens van Belkum eers op 27 Oktober 1902 ingedien word. Hy stel:

...I could not bring in that claim before this 27th day of October as I was absent and the papers were not in my possession during my stay in Merebank Camp, which I left on the 10 th day of October 1902.

That I cannot carry on my work as a minister without horses also that I am not able to buy horses for that work.

(TAB:CJC 781)

Sy eis word toegestaan op 11 September 1903 en die magistraat merk ten slotte op: *A very bitter parson now has left Rustenburg for Rustenburg's good* (TAB: CJC 781).

6. KONKLUSIE

Tydens die stellingkrygsfase was die predikante se diens gerig op die verkondiging van die evangelie aan kommandos en het hulle ambulansdienste verrig. Die verkondiging het bemoedig en getroos. Die beweging van die kommandos het nie verhinder dat daar op die stadium nog aan gemeentes aandag gegee kon word nie. Die sakrament van die doop kon in die fase nog in die uitgestrekte gemeentes bedien word, maar met die oorgang na die guerilla-fase van die oorlog, die implementering van die *scorched-earth policy*, die gevolglike konsentrasiekampe en groot getal krygsgevangenes is ook die beweging van predikante aan bande gelê. Die omstandighede het wel die dienswerk van predikante in hulle gemeentes belemmer, maar die dienswerk het nogtans voortgegaan en in 'n sekere mate het die diens in die uitgestrekte gebiede gekonsolideerd geraak. Daar is in die onderskeie kampe aandag aan die organisering van godsdienstrydighede, godsdiensoefeninge en kategeese gegee. Nagmaal en doop kon gereeld bedien word en die versorging van doopgegewens en ander administratiewe funksies het die administratiewe leemte teengewerk. Nie net kinders nie, maar ook volwassenes het geleentheid gekry om kategeese te deurloop en belydenis af te lê. Kategesestof was nie altyd voorhande nie en predikante moes die leemte vul deur kategetiese materiaal saam te stel. Die hoë dodetol in die konsentrasiekampe het geweldige eise aan predikante gestel; hulle moes vertroos

en bemoedig. Enkele gevalle van onsedelikheid en ontrou het ook voorgekom en in die uiterste omstandighede moes predikante waak teen morele vervlakking en verbittering.

Buiten die verkondigingstaak en pastorale versorging, is sterk teen die Britse bewind gepolemiseer. Ds Goddefroy is ongeag sy nie-vegtende status as misdadiger behandel en ds van Belkum is na die oorlog gearrester omdat hy nie die *National Scouts*, tot nagmaal wou toelaat alvorens hulle nie skuld bely nie. Milner, toe Goewerneur, skryf op 24 Julie 1903 aan Joseph Chamberlain in die *Colonial Office*:

...I have the honour to state that the Reverend Jacobus van Belkum, Minister of the Dutch Reformed Church at Rustenburg was arrested on the 10 th January last on the order of the District Commandant of the South African Constabulary under section 10 of the "Indemnity and Peace Preservation No. 38 of 1902", the charges against him being those defined in Sub-sections (5) and (6) of Section 18 of that Ordinance, namely; the intention to raise discontent and disaffection amongst His Majesty's subjects "and to promote feelings of ill-will and hostility between different classes of His Majesty's subjects." The arrest was made on four affidavits lodged by an Elder and three members of the congregation.

Mr J S Esterhuyze, an Elder in the Reformed Church at Rustenburg stated that he was present at the Vestry meeting held on the 8 th December, 1902., when a proposal was read by the Reverend J. Van Belkum to the effect that "everyone who worked against his nation either or indirectly will not be allowed to partake of the Lord's Supper until he has asked pardon in writing of the Vestry". On a question by Mr Esterhuyze, Mr van Belkum stated that this resolution was handed in by himself. The resolution was carried by a majority of 8 in a vestry of 11, Mr Esterhuyze voting in the minority.

The other three affidavits by members of Mr van Belkum' congregation were to the effect that after Church Service held by Mr van Belkum at Roodekopes in the District of Rustenburg on the 20 th December, 1902, Mr van Belkum read a letter which he said was a resolution of the Vestry of the Reformed Congregation of Rustenburg and which was to the effect that every person who worked for the English against the Boers could not be allowed to partake of the Lord's Supper unless they sent in a request to the Vestry to ask pardon for what they have done and those persons who confess their guilt and

who have not done too much evil will again be allowed to partake of the Lord's Supper. One of the deponents states that this resolution caused great discord and discontent amongst the people.

Ex-Commandant Steenkamp was prepared to give evidence that on or about the 6th January last the Reverend Mr van Belkum came to Naauwpoort and commenced to talk about those who had worked for the British not be allowed to partake of the Lord's Supper 7c, when he was stopped by Steenkamp who said that he would not allow any nonsense of that kind.

Johannes Botha and Theodorus Pistorius, both Elders in Mr van Belkum's Church and who together with Mr Esterhuyze voted against the resolution taken in the Vestry, were also prepared to give evidence as to this resolution.

The papers in the case reached the Acting Attorney General on the 14th January last.

The Acting Attorney General declined to prosecute and on the same day a telegram was sent to the Resident Magistrate, Rustenburg, authorizing Mr van Belkum's release.

The Magistrate was further instructed to inform the Reverend Mr van Belkum that because in this case the Acting Attorney General had not seen fit to prosecute he must not assume that this action was not viewed in the gravest light and that if he continued to pursue the line of conduct disclosed in the affidavits it would be the duty of the Government in the interest of the Country to relieve it of his presence.

(TAB: GOV 138)

Die arrestasie was vir ds Van Belkum 'n bitter ervaring; ouderling J A Esterhuyse was skriba van die kerkraad en een van die steunpilare van die gemeente tydens die "mislukte kerkvereniging", terwyl Ouderling F W Th Pistorius insgelyks 'n belangrike rol tydens die eiendomskwessie gespeel het. Nie al die predikante se diens tydens die oorlog was bo verdenking nie. Dit blyk uit die notule van die Algemene Kerkvergadering van 1904. Gemeente Zoutpansberg se beskrywingspunt lui hiervolgens:

Den Kerkeraad wordt opgedragen om met de zitting van de Algemeene vergadering der Nederd. Herv. Kerk in de Transvaal, zitting houdende op 10 Februar 1904 e.k. een onderzoek in te stellen naar het gedrag der predikanten van de Nederduitsch Hervormde kerk in Transvaal gedurende den laatsten oorlog teenover ons volk.

(NHKA 1904)

A D W Wolmarans het hierop gereageer: *...als wij dit beskrywingspunt aannemen, ondermijnen wij de waardigheid der leeraren. Indien er klachten zijn, waarom klaagt men dan niet?* (NHKA 1904:24) en diaken F D Conradie van Potchefstroom stel voor: *...dat, aangezien er geene klachten zijn ingesteld teen leeraars, wij besluiten van deze saak af te stappen* (NHKA 1904:24).

Literatuurverwysings

- Badenhorst, C C J 1903. *Uit den Boeren-Oorlog 1899-1902: Ervaringen en Aanteekeningen van C C J Badenhorst*. Amsterdam: Höveker & Wormser.
- Breytenbach, J H 1978. *Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog 1899-1902, Vol 1*. Staatsdrukker: Pretoria.
- Ferreira, O J O 1994. *Viva Os Boers!* Pretoria: V&R Drukkery.
- Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. *Algemene Kerkvergadering 1903. Notule van die Algemene Kerkvergadering 1903. Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika*, Pretoria.
- Otto, J C 1954. *Die konsentrasiekampe*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Pretorius, F 1991. *Kommandolewe tydens die Tweede Vryheidsoorlog 1899-1902*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Pretorius, F 1998. *Die Anglo Boereoorlog 1899-1902*. Kaapstad: Struik.
- Raath, A W G 1991. *Grondwetlike Riglyne vir 'n toekomstige Afrikanerstaat: 'n Historiese ondersoek*. Afrikanervryheidstigting: Valhalla.
- Rex, H M 1971. *Voorgeskiedenis en geskiedenis, Nederduitsch Hervormde Gemeente Zeerust (Marico)*. Pretoria: N H W Pers.

- Schoch, W A 1910. *Transvaal, 34 Jahren im Lander der Buren, Erinnerungen van W August Schoch*. Kubisch: Brieg.
- Smit, A P & Maré, L 1985. *Die Beleg van Mafeking, Dagboek van Abraham Stafleu*. Pretoria: RGN.
- Transvaalse Argiefbewaarplek. A 1653, Mev J J Marnewick-aanwins, Diverse, Pretoria.
- Transvaalse Argiefbewaarplek. A 339. Pretoria.
- Transvaalse Argiefbewaarplek. A1965. Pretoria.
- Transvaalse Argiefbewaarplek. CJC 781/1059. Pretoria.
- Transvaalse Argiefbewaarplek. GOV 138/GEN 538/03. Pretoria.
- Universiteit van Witwatersrand. A839, A M Cunningham-aanwins, Schoch familie-dokumente. Johannesburg.
- Uys, I 1981. *Heidelbergers of the Boer War*. Kaapstad: Galvin.
- Wessels, A (red) 1993. *Egodokumente: Persoonlike ervarings uit die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*. Bloemfontein: NG Sendingpers.